

ROMÁN KORI ÉREMMŰVÉSZET ÁRPÁD-HÁZI PÉNZEKEN

GEDAI ISTVÁN

Román kori művészettörténetünk kiváló kutatója, Gerevich Tibor 1938-ban hiányolta Árpád-kori pénzeink művészettörténeti szempontból történő vizsgálatát.¹ Pedig – mutatott rá Gerevich Tibor – a pénzek forrásértéke különösen nagy, mert biztosan keltezhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia által a '80-as évek első felében kezdeményezett középkori művészetünk történetének korszerű, új feldolgozásából csak az 1370–1470 közötti korszakra vonatkozó rész került kiadásra, ahol a pénztörténet, pontosabban a pénz, mint kispasztikai alkotás művészeti elemzése is helyet kapott.² A román kort feldolgozó kötet sajnos a mai napig sem jelent meg, így csupán utalásszerű cikket idézhetünk e témából.³

Bevezetésként meg kell említeni, hogy az éremművészet Magyarországon a 16. század elejéig, tehát művészettörténeti korszakokat tekintve a román korban és a gótikában azonos a pénzekkel. A ma közismert, kötetlen éremművészet itáliai és német hatásra nálunk a 16. században kezdődött és indult virágzásnak.

A pénznek, mint kispasztikai alkotásnak vizsgálata előtt továbbá utalni kell néhány olyan kötöttségre, amely más művészi alkotások készítésénél nem áll fenn. Egyrészt a gazdasági körülmények mindenkor meghatározzák a pénz anyagát, a nemesfém finomságát, súlyát, s ennek következtében az ábrázolás lehetőségének nagyságát. Másrészt a pénzen olyan – előírt – ábrákat, feliratot, jegyeket kellett alkalmazni, amelyek utaltak a kibocsátóra. Később értékjelzést, évszámot, verdejegyvet is fel kellett tüntetni; ez utóbbiak azonban Árpád-házi királyaink pénzein, azaz a román korban még nem szerepeltek.

Magyarországon a román kor egybeesik az Árpád-korral, ez pedig egy pénztörténeti korszakkal, a denárperiódussal, amikor csak denárt és annak felét, obulust vertek. A denár kisméretű pénz, átmérője nem haladta meg a 20 mm-t, de néha csak 7–8 mm körül volt.

Az önálló magyar pénzverés megindulása egybeesik államalapításunkkal és úgy tűnik, hogy István király ezt a felségjogát koronázása után azonnal gyakorolni kezdte. A magyarságnál már a 10. században – sőt a honfoglalás előtt – sem volt ismeretlen a pénz; hadjárataik és kereskedelmi kapcsolataik folyamán bizánci, arab és nyugat-európai veretek kerültek birtokukba. Ezeket azonban nem pénzként, hanem többnyire átfúrva, főleg ékszerként, lószerszámdíszként használták. Bár – úgy tűnik – a bizánci aranypénz volt a

1 Gerevich Tibor: Magyarország román kori emlékei. Budapest, 1938. 213.

2 Gedai István: Pénzverés. In: Magyarországi Művészet 1300–1470 körül. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. I. 241–246., II. 104–107.

3 Gedai István: Hungarian coinage in the Romanesque period. Actes du XXIIe Congres Int. d' Histoire de l'Art. Budapest, 1969. (1972). I. 467–469.; Román kori magyar éremművészet. Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve. 1970. 5–10.

legismertebb a magyaroknál, István mégis – helyes politikai és gazdasági érzékkel – a nyugat-európai ezüstvalutát, a denárrendszert vette át. Bizánc fejlett gazdasági élete ugyanis megkívánta a különböző értékű – arany, ezüst – értékpénzt, sőt a rézből készült váltópénzt is. Erre a fokra Nyugat-Európa, benne Magyarország is, jóval később, évszázadok múlva jutott el.

A nyugat-európai pénzverés a Nagy Károly által 781 táján meghatározott pénzláb szerint folyt. Eszerint a 408 g-os karoling fontból 240 db ezüst denárt vertek.⁴ Bár Nagy Károly utódai ezt könnyítették, évszázadokig – nagyjából a 13. század végéig – ez volt a pénzverés alapja. A 9–10. századra kialakult egy hátlati éremképtípus, amely birodalomszerte elterjedt, az ún. karoling templom. Egyszerű, párhuzamos, egyenes vonalakból kialakított háromszög képezte a templom ormát, alul két vízszintes vonal jelezte a lépcsősört, a kettő között pedig függőleges vonalak a homlokzati oszlopokat. Később a bajor verdékben ezeket az oszlopokat egy felirattal váltották fel (1. kép), amelynek jelentését ez idáig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.⁵ E pénzek előlapja rendszerint egyszerű keresztet ábrázol, körülötte a kibocsátó neve.

Közismert, hogy István királyunkat sógora, IV. Henrik bajor herceg, majd II. Henrik néven 1002-től német király, 1014-től pedig császár segítette államszervező munkájában. Első pénzeinket is bajor hatást fedezhetünk fel.⁶ Legelső pénzünk hátlapja az ún. karoling templomot ábrázolja, ám ennek kivitelezésében nem találunk idegen elemeket; a verőtöveket magyar ötvösök készítették. A magyar ötvös kezében ugyanis a minta idegen volt az egyszerű, egyenes vonalakkal, háromszöggel. Az ő kezük alól eddig inkább, palmettákkal díszített művészi ékszerek kerültek ki. A mintául kapott pénznek ábráját is ízlésüknek, művészi szemléletüknek és gyakorlatuknak megfelelően alakították ki. A felső háromszög két oldala kacsszerűen kihajlik, az oldalszár ível, belső hajló vonalak kísérik a külsőket (2. kép). Ebben a kompozícióban sehol sem találunk egyetlen merev vonalat sem, lüktet benne a dinamika. Körirata REGIA CIVITAS, Regensburg REGINA CIVITAS-ának magyarítása. Ha a REGINA CIVITAS körirat Regensburgot jelenti (márpedig azt jelenti), akkor jogos a feltételezés, hogy a magyar pénz REGIA CIVITAS felirata István király pénzverővárosát jelenti. Eddigi kutatóink nagy többsége a számba jöhető Esztergom és Székesfehérvár közül inkább Esztergom mellett foglaltak állást. A vitát nem tekinthetjük lezártnak, még az is kérdéses, hogy egyáltalán egy bizonyos helységet jelent-e; ugyanis a REGIA CIVITAS-t felváltó PANNONIA, sőt PANONIA TERA (sic!) valószínűtlen, hogy egy városra utal.⁷ Kellő forrásanyag hiányában elégedjünk itt meg annyival, hogy István király pénzét valószínűleg székvárosában, Esztergomban, vagy Székesfehérvárott verték. E bizonytalanságra később még visszatérünk.

Az első magyar pénz előlapján egy zászlós, szárnyas lándzsát találunk, felirata is erre utal: LANCEA REGIS. A lándzsával, mint a királyi jelvénnel itt nem kívánunk foglalkozni, légyen elég István király képére hivatkozni a koronázási paláston és emlékeztetni a ménfői csatára, amikor kiemelték a források, hogy a császár elé hozták az el-

4 *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916. 31.

5 *Hahn, Wolfgang*: König Arnulfs Italienzüge und die ersten Regensburger denare vom Typ Kreuz Letternkirche. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft. 18. (1973/4) 14–19.; *Moneta Radasponensis*. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert. Braunschweig, 1976.

6 *Gedai, István*: Bavarian Influence on the Early Coinage of the States in Central Europe. Actes du 8ème Congrès International de Numismatique. (New York–Washington, Septembre 1973.) Paris–Bale. 1976. 415–421.; István király denára. Numizmatikai Közlöny, LXX–LXXI. (1971–1972) 23–32.; XI. századi kincslelet Nagyharsányból. A Pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. XVII–XVIII. (1972–1973) 85–90.

7 *Gedai István*: A magyar pénzverés kezdete. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 37–39.

esett Aba Sámuel király aranyozott lándzsáját, aki ezt nem adta vissza a neki hűbért ígérő Péternek, hanem Rómába küldte. Bizonyára azért, mert az a lándzsa a magyar király szuverenitását fejezte ki. Györffy György véleménye szerint – amit igaznak fogadunk el – a pénzen levő zászlós lándzsa egy vexillum, amit a felhőből Isten keze ad át.⁸ Ez az átadás a Rómától való spirituális függőséget fejezi ki, hangsúlyozva ezzel a császárságtól való függetlenséget. Györffy logikus következtetéseit mindössze Kovács László vonta kétségbe.⁹

István király az első pénzét valószínűleg azonnal koronázása után verette. E felségjog feltételezhető azonnali gyakorlása mellett numizmatikai érvek is szólnak. Egyértelmű ugyanis, hogy a REGIA CIVITAS felirat a regensburgi REGINA CIVITAS-ból származik, márpedig 1004 után Regensburg RATISPONA feliratot használ.

István király első pénze – leleteink tanúsága szerint – nem készült nagy tömegben, mégis tudomásunk van utánveréséről is. Észak-Európában ugyanis, ahol ekkor még nem volt önálló pénzverés, az ott forgó közkedvelt pénzeket utánozták, István későbbi típusú pénzeiből számtalan utánveret ismeretes, de már ennek az első típusnak utánzásáról is van példánk, ami Skandináviában került elő. A leletet ismertető Peter Berghaus még mint eredetét ismertette,¹⁰ az ügyetlen, merev vonalvezetéséből azonban egyértelműen kiténik, hogy utánzatról van szó.

István király következő pénztípusai – CHN.I.¹¹ 7. és 1. – jóval egyszerűbbek. A két veret éremképei egymással teljesen azonosak, az előlapon egyenlő szárú keresztet találunk, sarkaiban ékekkel, körben STEPHANVS REX körirattal. A hátlapon ugyancsak kereszt van, az első pénztípusról már ismert REGIA CIVITAS körirattal (3. kép). A CNH.I. 7. és 1. csupán pénzláb szempontjából tér el egymástól. A CNH.I. 7. új éremkép mellett megtartotta – átlagsúly szerint – az első típus pénzlábát, míg az ezt követő CNH.I. 1. esetében olyan lényeges súlycsökkenés következett, hogy indokolt volt feltételezni obulusnak. E meghatározás mellett két érvet hoztak fel: egyik, hogy ez bajor pénzláb szerint obulus-súly, a másik pedig, hogy a magyar pénznek mintát adó regensburgi obulusokon a kereszt sarkaiban ékek vannak, amint a CNH.I. 1.-en is. Véleményünk szerint egyik érv sem állja meg a helyét. István első pénzének és az ehhez csatlakozó CNH.I. 7.-nek átlagsúlyául 1,24 g-ot fogadhatunk el. A CNH.I. 1. 0,76–0,8 g-os átlagsúlya 1,5 g-os denársúlynak felelne meg, amit az előzőek nem érnek el. Valószínűtlen, hogy egy súlyos, jó minőségű denárverés után felemelik a pénzlábat, de az aszerinti denárnak csak felét, azaz obulusát verik. Bizonyára gazdasági indokok alapján készültek – Györffy György¹² a füstadó bevezetésével hozza kapcsolatba – a 0,76–0,8 g-os CNH.I. 1. veretek, amelyeket mi inkább denárnak tekintünk, annál is inkább, mert István utódai alatt a CNH.I. 1.-hez viszonyítva a pénzeknek lényeges súlyemelése nem történt és László király alatt már forrásaink denárnak mondják a magyar pénzt. A kereszt szárai közötti ékek sem utalnak egyértelműen obulusra, mert a CNH.I. 7. denáron is ékek vannak, másrészt bajor obulusokon is előfordulnak más jegyek.

⁸ Györffy György: A magyar pénzverés kezdeteihez. Numizmatikai Közöny. LXXII–LXXIII. (1973–1974). 35–42.

⁹ Kovács László: A lancea regis a király kezében. Communicationes Archaeologicae Hungariae. 1996. 165–180.

¹⁰ Berghaus, Peter: Beiträge zur Deutschen Münzkunde des XI. Jahrhunderts. Hamburger Beiträge zur Numismatik. Heft 6/7. 1952–1953. II. 61–62.

¹¹ Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. I. Budapest, 1899.

¹² Györffy György: István király és műve. Budapest. 1977. 342–343.

István első és következő (CNH.I. 7. majd 1.) pénzeinek nemcsak ábrája, hanem betűtípusai is eltérnek. Utóbbiakat kevésbé gondosnak érezzük, s bennük más műhely termékeit véljük látni.

Még két jelenséget kell említenünk első pénzeinknél, ami természetesen kihatott a továbbiakra is. Egyik a ponctechnika alkalmazása, ami a CNH.I. 1.-en és 7-en figyelhető meg legjobban. Betű-elem poncokat használtak; egy vonal-ponccal készítették a T, az E, a H stb. elemeit. Két kicsi félholdból alakították az S betűt és a P betű ívét. A másik jelenséget pedig akkor érthetjük meg, ha István pénzeit összevetjük külföldi pénzekkel, ahol a feliratok majd minden esetben torzok, amit nem lehet mindenkor a verető készítő mester írni-olvasni nem tudásával indokolni. István pénzein viszont sehol egy tévedés! Ennek oka, hogy a verőtöveket készítő magyar mester – mint a 10. századi ékszereknél is – előzetesen megszerkesztette művét, a képet, felirati mezőt négy részre osztotta és a többi ezek közé szorította.¹³

Említettük, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt ismerték – és értékmérőként használták is – a bizánci aranypénzt. Talán ennek emléke II. Michael és Konstantinos (832–839) két félbevágott, illetve átfúrt solidusa, amely Jánoshalmán és Tiszaeszláron került elő.¹⁴ A Kárpát-medencébe költözött magyaroknál csak fokozódott a bizánci solidus szerepe; leletek (Tokaj, Nagyharsány),¹⁵ majd írott források bizonyítják. Hóman Bálint szerint ezt jelenti a Szent István törvényeiben említett „pensa auri”¹⁶ és természetesen erre utal Szent László II. 11. tc. „bizantium”-a. A bizánci solidus kiemelkedő szerepét látjuk Szent István aranypénzverésében, amely a bizánci solidus pénzlába szerint készült.¹⁷ Előlapján STEPHANVS REX köriratban a király nyitott koronás mellképe van, kezében maga előtt országalmát tart. Hátlapján PANNONIA köriratban ugyancsak koronás mellkép (Szűz Mária?) látszik (4. kép). Ebből az aranypénzből mindössze három példány maradt fenn: kettő a Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében, egy pedig a gothai múzeumban van. Kérdés, hogy Szent István aranypénzverésének gazdasági vagy politikai indoka volt. Az bizonyosra vehető, hogy a magyar gazdaság nem igényelt ilyen nagy értékű fizetőeszközt. A nemzetközi kereskedelem (Ibrahim ibn Jakub prágai jelenléte Magyarországról származó bizánci aranyakkal¹⁸) azonban indokolhatta és a törvények csak hangsúlyozzák a solidus magyarországi szerepét. Ettől függetlenül akár szimbólumként is felfoghatjuk István király regensburgi és bizánci mintára vert pénzverését, mint a kor két szuperhatalma közötti diplomáciai koncepciót. A magyar aranypénz azonban művészettörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű: két mellképábrázolás kisplasztikán Szent István korából. Bár a bizánci éremképek hatása egyértelmű, de inkább csak kompozícióban, amennyiben azokon is szembenéző uralkodó-mellkép van. A magyar aranypénz királyábrázolása valóságúságra törekszik. A nyitott korona és országalma, István király szakállas képe a koronázási palást Szent Istvánjával vethető össze és így annak is valóságúságát erősíti.

13 *Vadász György*: Éremkép-szerkesztés pénzverésünk kezdetén. Az Érem. 1978/2. 3–9.

14 *Gedai, István*: Ninth century Byzantine coins in the tenth century Hungarian Finds. *Indian Numismatic History, Art and Culture*. (Essays in honour of Dr. Parmeshwari Lal Gupta.) Delhi. é. n. (1993) 209–213.

15 *Kövér Béla*: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. *Archaeologiai Értesítő* XVII. (1897) 233–241.; *Gedai István*: A magyar pénzverés kezdete. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 40–49.

16 *Hóman* i. m. 163.

17 *Gedai, István*: The effect of the Byzantine gold coins on the Hungarian Coinage. *Proceedings of the XIth. International Numismatic Congress*. Louvain-la-Neuve. 1993. III. 191–194.

18 *Hóman Bálint*: Adalék a X–XI. századi pénztörténetünkhöz. *Századok*. LII. (1918) 161–167.

Természetesen az arcvonásokat tekintve aligha beszélhetünk mai értelemben vett portréről, de közelebb áll hozzá, mint az időben következő figurális ábrázolás királya Salamon denárán.

István közvetlen utódai alatt – Péter (1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuel (1041–1044), I. András (1046–1060), I. Béla (1060–1063) – a pénz külső képe alig változott. Csak természetesen az uralkodó neve az előlap köriratában és a hátlati felirat változott PANNONIA-ra. A feliratváltozás ismét felveti a mûhely, illetve verde (verdek?) helyének kérdését. I. András első, rövid ideig tartó típusán – CNH.I. 11. (5. kép) – ugyanis ismét a REGIA CIVITAS – felirat van és ennek betûtípusai megegyeznek István CNH. I. 1. betűivel. Ez fel kell vesse a REGIA CIVITAS feliratot használó mûhely (verde?) azonosságát, ugyanakkor elkülönülésüket a PANNONIA feliratot készítő mûhelytől. Két verde feltételezése kielégítő magyarázatot adna a hátlati feliratok változására. A 11. században további verdét is meg kellett állapítanunk. I. András és Salamon király (1063–1074) alatt ugyanis Béla (a későbbi I. Béla), illetve Géza (a későbbi I. Géza) hercegeknek pénzverésük is volt (6–7. kép). Numizmatikai, valamint történeti okok alapján elképzelhetetlenek tartjuk király és herceg azonos verdehasználatát, annak ellenére, hogy mindkettőjükön PANNONIA hátlati körirat van.¹⁹

I. András valamennyi kiverett pénz azonos értékben forgott. Ekkor azonban – az általános európai gyakorlatnak megfelelően – előbb kétévente, majd évente új pénzt bocsátottak ki, a régít kivonva a forgalomból, így azt – illeték mellett – be kellett váltani. Ez indokolja, hogy egy-egy uralkodónak több pénztípusa is van. Ugyancsak I. Andrástól tűnnek fel a 12. század végéig alkalmazott jellegzetes jegyek, a „sziglak”. Ezek az apró, szabad szemmel gyakran alig látható jegyek a kép- vagy a felirati mezőben vannak.

Különösen művészettörténeti szempontból történt lényeges változás Salamon király pénzverésében. Az eddigi egyszerű keresztet figurális ábrázolás váltotta fel. Sematikussága ellenére is legművészebb a CNH.I. 19. térdképe (8. kép). A kép szinte a teljes mezőt betölti, a +SALOM-ONI REX felirat kétoldalt helyezkedik el; mind felül, mind alul a kép a peremig ér. A király ugyanolyan liliomos abroncskoronát visel, mint amilyent a koronázási palást István-ábráján látunk. Másik típusán – CNH.I. 22. (9. kép) – a mellkép van és a király kezében országalmát tart, a körirat pedig teljesen körbefut. Hátlapján viszont a felirat három vízszintes sorban – +PA-NON-IA – helyezkedik el. A harmadik típus – CNH.I. 21. (10. kép) – egyszerű fejábrázolás és csak két ferde vonal jelzi a mell vonalát, s mellette két kereszt van. A körirat ugyancsak teljesen körbefut.

Salamon pénzverése annyira eltérő mind elődeinek, mind utódainak pénzverésétől, hogy fel kell vetni az eredetkérdést. A CNH.I. 22. hátlapjának vízszintes felirata alapján Hóman Bálint kölni hatást vélt felfedezni Salamon pénzverésében,²⁰ s utalt arra, hogy Salamonnak nevelője, Hanno azt megelőzőleg Köln érseke volt. Kölni pénzekben pedig hagyományos és gyakori a vízszintes felirat. Nincs okunk Hóman érvelését visszautasítani, csupán azzal kiegészíteni, hogy a minta minden bizonnyal nyugatról (Köln, vagy más város felől) jött, de a verőöveket most is magyar ötvösök készítették.

Salamon művészi pénzverését – Géza (1074–1077) rövid uralkodása után – László (1077–1095) változatosabb, de kevésbé művészi pénzverése váltotta fel. Néhány típusán – CNH.I. 27. (11. kép), 28–30. – előfordul ugyan figurális ábrázolás, ez azonban egyszerű fejábrázolássá satnyult. Új elem a kálvária – CNH.I. 33. és 34. (12. kép) – három keresztje, valamint az egyenlő szárú kereszt hagyományos és újabb változata (13. kép). A

19 *Gedai István*: Numizmatikai adatok a dukátos kérdéséhez. *Folia Archaeologica*. XX. (1969) 99–105.

20 *Hóman* i. m. 195.

kálvária feltűnése nem véletlen, mint ahogyan a pénzbráknak mindenkor politikai, ideológiai, propaganda szerepe is van. Ez az éremkép arra az első keresztes hadjáratra utal, amelyben az eredeti terv szerint László is részt vett volna.

I. László pénzverésével lezárult a magyar pénzverés első korszaka. Ezt a közel egy évszázadot minőségileg kifogástalan, súlyos ezüstdenár jellemezte, amelynek ábrái – Salamon pénzeivel a csúcson – méltán tarthatnak számot művészi értékelésre. Kálmánnal (1095–1114) kezdődött az a korszak, amelyet általában a 12. századi aprópénzverésnek nevezünk. Pénzeinek súlya, színezüst-tartalma – a kamara magasabb jövedelme érdekében – rohamosan csökkent és ez denáraink megjelenésére is kihatott; a csökkentett felületen végül már nem lehetett elhelyezni a kibocsátó nevét, az ábrák pedig egyszerűek, geometrikus jelekké süllyedtek. A hátlap kialakítására már László óta nem fordítottak gondot, így – művészi értékelés szempontjából – figyelmen kívül hagyható.

A 12. századi „aprópénzeket” nem lehet uralkodónként, időrendben tárgyalni, hiszen gyakran nem is tudjuk őket kibocsátóhoz kötni, ezért inkább ábrázolások szerint csoportosítjuk.

A figurális ábrázolás László-kori formája, azaz a fejbrázolás időnként visszatér, de – ha ez egyáltalán lehetséges – még sematikusabb formában, mint pl. II. Bélánál (1131–1141), a CNH.I. 59. (14. kép) típusú pénzen. Ugyancsak Lászlótól öröklődik a Golgota három keresztje (15. kép).

Réthy László corpusában 40–170-ig foglalja össze a 12. századi aprópénzeket ezen belül szinte lehetetlen áttekinteni a keresztábrázolás különböző változatait. Leggyakoribb az egyenlő szárú kereszt alkalmazása, sarkaiban különböző jegyekkel, ábrákkal; egyszerű ékekkel (16. kép), félholdakkal (17. kép), betűkkel (18. kép) stb. Másoknál a kereszt szárait fogják össze vonalakkal (19. kép), vagy más jegyekből kialakított ábra; félholdak (20. kép), ómega-betűk (21. kép). Gyakori a több keresztből készített kombináció (22–23. kép). E 12. századi jegyek értelmezésével sajnos még nem foglalkozott senki, pedig bizonyára van értelme a ma csupán díszítőelemként ismert mértani, geometrikus ábráknak, különböző keresztvariációknak (24–27. kép).

A 12. század végén két olyan jelenséggel kell foglalkoznunk, amelyek – mint anynyi más – nem tekinthető tisztázottnak. Mindkettő III. Bélához (1173–1196) fűződik.

Egyik jelenség a bizánci befolyás ismételt feltűnése III. Béla egyik pénzén. Ez nem rendkívüli, mert – amint láttuk – bizánci pénzek állandóan előfordultak a magyar pénzforgalomban, az állandó érintkezés ezt érthetővé teszi és különösen indokolt III. Béla esetében. Ami azonban feltűnő, hogy ezek rézpénzek (28. kép). Említettük már, hogy Európa, s ezen belül Magyarország sem állt olyan gazdasági fokon, hogy csak névértékkel rendelkező (nem nemesfémből készült) pénz forgalma, veretése indokolt lett volna. Bár a magyar gazdasági életben némi szerepet játszottak a bizánci rézpénzek, mert a 12. századi éremleleteinkben időnként előfordulnak,²¹ akkora szerepük mégsem volt, hogy III. Bélánál magyar rézpénzverést kellett kiváltania. A biztosan III. Bélához köthető ezüstpénzekben nem találunk ilyen hatást és ez – úgy érezzük – csak növeli a homályt. Végeredményben tehát léténél többet alig állapíthatunk meg az előlapon REX BELA-t és REX ST S-t (Sc S?) hátlapon pedig Szűz Máriát ábrázoló pénzekről. A királyok bizáncias ábrázolásán kívül rá kell mutatni a hátlap SANCTA MARIA feliratára, ami ugyancsak Bizánc felé mutat, mert a magyar használatban Jézus anyját általában virgo és nem sancta jelzővel illették. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet azokra a

²¹ *Gedai István*: Adalék a XI–XII. századi bizánci pénzek forgalmához. *Folia Archaeologica*. XIX. (1968). 145–150.

pénzverőjegyekre (pontokból, ékekből álló sziglákra), amelyek kizárták ezeket Magyarországon kívüli verését.

Másik jelenség, amivel III. Béla korában foglalkoznunk kell, az arab (vagy más keleti) hatás. Ez fűződik az előző problémához, mert a bizánci stílusú rézpénzekkel együtt fordulnak elő az arab feliratú (feliratot utánzó?) rézpénzek is (29. kép). Ezekről még annyit sem tudunk, mint a bizánci stílusúakról. A felirat (vagy utánzata) legalábbis a mai ismereteink szerint olvashatatlan. Az egyik oldal külső körében változó jegyek ismerhetők fel, de ezek ugyancsak megfejthetetlenek vagy legalábbis máig megfejthetetlenek. Az arab stílusú rézpénzek annyiban mutatnak eltérést a bizánciaktól, hogy itt egy ezüsből vert típus (CNH.I. 109.) is ismeretes (30. kép). Ezt azért tartjuk rendkívül fontosnak, mert hátlapján kereszt jegyek vannak, ami kizárja a mohamedán eredetet.

A két, önmagában is feltűnő jelenségen kívül III. Béla pénzverésének még egy típusa érdemel megkülönböztetett figyelmet, a CNH.I. 105. (31. kép). Előlapja inkább griffet, mint sást ábrázol, bár a kibocsátóra utaló köriraton – MONETA BELE REGIS – belül az állatra vonatkozó AQILA felirat van. Hátlapján négy lábú állat (oroszlán?) van. A magyar pénzverésben eddig állatot nem ábrázoltak, így teljesen új jelenséggel állunk szemben. Inkább numizmatikai, történeti szempontból nem tekintendő közönséges típusnak III. Béla CNH.I. 106. számú verete, amely lényegében egyszerű ábrán kívül csak feliratot mutat: R+MONETA BELE REGIS, a képmezőben, a kereszt sarkaiban egy-egy T betű (32. kép). Az említettekhez viszonyítva a III. Bélához köthető többi pénztek teljesen problémamentesek, valamilyen formában rajta van az uralkodó neve (CNH.I. 110–112.).

III. Béla pénzverésénél szokták volt említeni az egyoldalú lemezpénzeket (brakteátákat), ezeket azonban később fogjuk tárgyalni, mert véleményünk szerint ezek IV. Béla (1235–1270) veretei.

Árpád-kori, azaz román kori pénztörténetünk három évszázada szinte három egyenlő századra osztva különül el egymástól. A 11. század a jó, súlyos denárával jellemezhető, a 12. század az aprópénzek korszaka, ami III. Béla több, megoldatlan kérdést felvető pénzverésével zárul. Ezzel együtt zárul a magyar gazdaság, külkereskedelem bizánci iránya is, hogy a századfordulón új irányt keressen és találjon Nyugat-Európa felé. A 13. század ismét új fejezetet a magyar Árpád-kori pénzverésben, a denárperiódusban.

A Mánuel halála után lehanyatlott, 1204-ben a keresztiesek által elfoglalt Bizánc sem gazdasági, sem politikai partner nem volt már Magyarország számára. Az új utakat nyugat felé találta meg a magyar külkereskedelem. Az irányváltás egybeesett a gazdasági rendszer, az áruterelés és ennek következménye, a kereskedelem fejlődésével is.

Ennek a nyugati külkereskedelmi kapcsolatnak lett pénzforgalmi következménye a friesachi denárok beáramlása az országba. A Karinthiában fekvő Friesach a salzburgi érsek pénzverdéje volt; ám friesachi denárok gyűjtőnéven értjük a többi e korbeli karinthiai verde termékeit is. Az aquileiai patriarchát, az andeschi hercegeket, a görzi grófokét stb. E pénzek minősége és stílusa nagyjából azonos. Kivitelezésük, főleg a lapka kialakítása eléggé elnagyolt, ábrái azonban, főleg a 13. század elejétől, II. Eberhard salzburgi érsektől (1200–1246), illetve Bernhard karinthiai hercegtől kezdve (1202–1256) rendkívül változatos. Előlapja gyakran ábrázolja a kibocsátót; ha egyházi személy, infulával, kezében könyvet, pásztorbotot, kulcsot, vagy keresztet tart; ha pedig világi személy, rendszerint fedetlen fővel, kezében többnyire lilium, zászló, vagy kard. A hátlap rendkívül változatos, épületeket, állatokat ábrázolnak különböző változatokban.

Mind okleveleink, mind leleteink a friesachi pénzek rendkívüli elterjedtségét tanúsítják. Ennek legfőképpen gazdasági oka volt, mert a friesachi pénz nem esett évi bevál-

tási kötelezettség alá, mint a magyar királyi denár, bár előírt átváltási aránya hátrányos volt.

A friesachi pénzek a 12. századi magyar denárokhoz viszonyítva összehasonlíthatatlanul jobbak voltak. S ezek a jó, idegen denárok éppen akkor terjedtek el, amikor súlyos válság jelei mutatkoztak; a már említett élénkülő kereskedelem nem tudott megelégedni a nehézkes – jó pénzt helyettesíteni próbáló – veretlen ezüsttel és a gyakorlatilag váltópénzszeret sem betölteni képes 12. századi magyar denárral. Nem véletlen tehát, hogy a friesachi denárok közvetlenül igen nagy hatást gyakoroltak a magyar pénzverésre; a magyar denár súlyosabb, jobb minőségű lett, éremképein pedig közkedvelté tétele érdekében a friesachi denárok módosított éremképelemei jelentek meg.

II. András (1205–1235) egyes pénztípusai még magukon viselik a 12. századi hagyományokat (33. kép). Jellemzőbb azonban a friesachi elemek feltűnése és ezek variálása. A 12. század végi friesachi denárok legjellegzetesebb ábrázolása a kéttornyú templom (Luschin 6.),²² amely a magyar pénzekben is feltűnik (34. kép). Némely éremkép Európa-szerte ismert és alkalmazott volt, s így vethetjük össze pl. különböző kibocsátók városfal-ábrázolásait (35. kép). Friesachi hatás az épületelemmel kombinált figurális ábra (36. kép), vagy magának a kibocsátónak egész alakos bemutatása (37. kép). Röviden jelezzük csupán és nem foglalkozunk itt a friesachi denárokkal idekerült kölni denárokkal, mert szerepük azonos a friesachiakéval. Számuk – bár nem csekély – elvész a friesachiaké mellett. Pénzverésünkben azonban olyan új elem is előfordul, amely a kölni denár hatásának tudható be (38. kép). A kölni denárok itteni előfordulása közvetlen magyar-Rajna-menti kapcsolatot tételez fel, mert a friesachi denárok karinthiai forgalmi területén kölni denár nincs. A közvetlen kapcsolat forrásértékét a művészettörténeti kutatás más ága bizonyára jól fel tudja használni.

Természetesen II. András változatos pénzverésében (CNH.I. 171–227: tehát Réthy szerint – ha nem is értünk vele egyet minden esetben – 56 típus) nem lehet valamennyi típusnak kimutatni megfelelő idegen példáját. De nem arról van szó, hogy a friesachi pénzeket lemásolták, hanem elemei hatottak, majd a magyar pénzverésben önállóan fejlődött tovább. Az idegen pénzekről származó részletek mellett magyar értelmezésű képek is előfordulnak, ha ezeknek az értelmezéseknek nem is vagyunk birtokában. II. András CNH.I. 173. sz. denárán (39. kép) erősen stilizált városfal van városkapuval(?), ám a fal feletti képelemet nem tudjuk értelmezni. Gyakoriak a különböző épületek is, illetve épületelemek, gyakran figurális ábrákkal kombinálva (pl. CNH.I. 176., 181.: 40. kép, 183. stb.). Történetileg is jelentős a pajzsban foglalt sávós címer (CNH.I. 206.: 41. kép), de egyéb ábra is előfordul. Egyértelmű, hogy itt a figurális ábrákat emeljük ki. Közülük a CNH.I. 223. sz. denárt említjük (42. kép), amelynek királyábrája jellegzetes 13. századi megfogalmazás; hátlapja pedig dinamikus ember-állatküzdelmet ábrázol.

Művészi kialakítás szempontjából értékelve a friesachi hatáson nyugvó magyar pénzverést, elsőként azt kell megállapítani, hogy a magyar pénzek sokkal gondosabban megmunkáltak. Már a lapka kivágása is: a magyar pénzek gondosan kör alakúra vágottak, míg a friesachiak – néhány kivételtől, mint pl. a landstrassi verde itáliai stílusú vereteitől eltekintve – elnagyoltan, szögletesre vágottak. Ugyanezt állapíthatjuk meg az ábrákról is. Ha nem is állíthatjuk, hogy II. András pénzei művészileg korának csúcán állnak, gondosan komponáltak és félreverés nem fordul elő, ami a friesachiaknál általános. Ugyanez vonatkoztatható a felíratra is, bár sajnos II. Andrásnak alig néhány pénztípusán van felírat. Ahol azonban van (CNH.I. 171., 172., 197.), ott a felírat hibátlan.

²² Luschin-Ebengreuth, Arnold: Friesacher Pfennige. Numismatische Zeitschrift. 56. (1923) 33–146.

A friesachi denárok hatásának problematikájánál említjük a már III. Bélánál érintett lemezpénzeket (brakteátákat): CNH.I. 269–283. Vizsgálatainkból most a 269-et kizárjuk, mert időrendben ez az egy típus egy korábbi korszakhoz tartozik. A lemezpénzek kormeghatározása időnként fel-feltűnő kérdése a magyar numizmatikának.²³ A CNH.I. 280. BELA REX felirat Béla királyra utal. Eldöntendő kérdés azonban, hogy III. vagy IV. Bélára. Véleményünk szerint a leletadatokból kell kiindulni. Ezek a lemezpénzek az 1241-ben elrejtett friesachiakkal együtt kerülnek elő, valamint a CNH.I. 263. sz. denárral. Akkor viszont azt kell jelentse, hogy 1241-ben voltak forgalomban, tehát IV. Béla veretének tartjuk. Ezt erősíti az is, hogy az olyan lelet, amelyről kimutatható, hogy a 13. század elején, II. András alatt került elrejtésre (pl. a szigetcsépi friesachi denárlelet),²⁴ nem tartalmazott lemezpénzt. De ha a CNH.I. 275. sz. lemezpénz lovas király ábráját (43. kép) összevetjük a CNH.I. 257. sz. denár képével, lehetetlen meg nem állapítani, hogy azonos kor, azonos verde terméke. Ez pedig egyértelműen IV. Béla denára; ezt senki nem vonta kétségbe. Éppen a friesachi leletek azonban azt is bizonyítják, hogy IV. Béla uralkodásának elején, 1235–1241 között készültek. Ábrái karakteresebbek II. András vereteinél, mint ahogy IV. Béla veretei általában kevésbé sematikusak: a CNH.I. 272 keleties feje, a 280. hármas arca (Szentháromság?), de különösen a 271. és 275. ábrái.

A lemezpénzekkel összefüggő téma a CNH.I. 263. sz. denár (44. kép) keltezése, illetve ennek következménye. Az 1241-ben elrejtett friesachi denárokkal együtt előkerülő lemezpénzeket ugyanis IV. Béla vereteinek véljük és mivel ezekkel azonos leletjelenséget mutatnak a CNH.I. 263. sz. denárok, vissza kellett térni Réthy László keltezéséhez, aki IV. Bélát látja a CNH.I. 263. sz. denár kibocsátójában. Ez a keltezés azonban megrendíti azoknak a történészeknek bizonyítékát, akik a III. Bélának tulajdonított CNH.I. 263. sz. denár kettős kereszt éremképe alapján vélték bizonyítottnak látni, hogy a kettős keresztet, illetve használatát III. Béla hozta Bizáncból. A kettős kereszt azonban nem a CNH.I. 263. sz. denáron tűnik fel először, hanem kibocsátót fel nem tüntető névtelen pénzekben, a CNH.I. 127–218. sz. típusú denáron (45. kép) és a 163–164. sz. obuluson. Sajnos kormeghatározásra alkalmas leletadatok nem állnak rendelkezésünkre ebből a korszakból, így csupán logikai úton, elsősorban éppen a kettős kereszt alapján soroljuk a CNH.I. 127–128., 163–164. sz. vereteket III. Béla pénzei közé. Feltételezésünket megerősíti, hogy a CNH.I. 110–111. sz. biztosan III. Béla veretekkel ezek a pénzek azonos megfogalmazást mutatnak. Végül is az említett típusok kibocsátóhoz kötése mellett továbbra is marad numizmatikai bizonyítéka III. Béla kettős kereszt használatának, annak ellenére, hogy a CNH.I. 263. sz. denárt IV. Béla veretei közé utaltuk.

IV. Béla pénzei művészi szempontból ugrást jelentenek II. András pénzeihez viszonyítva, különösen a figurális ábrázolásoknál. II. András királyképei és épülettel kombinált fejábrázolásai egyéniség nélküliek, kevésbé jellegzetesek. IV. Bélának azonban különösen a trónon ülő királyábrái – CNH.I. 228–230., 237–238., 253–255., 258., 271. – kompozicionálisan, de művészi kivitelezés szempontjából is kiemelkedőek a 13. században. Különösen a CNH.I. 229-nél (46. kép) állapíthatunk meg életszerűséget, a merevség eltűnését, ülés ellenére is dinamikát. Ha a trónon ülő király művészi ábrázolását – különösen az előzőekhez viszonyítva értékeljük, akkor azonnal rá kell mutatni más, az életből vett jelenetek magas fokú művészi ábrázolására. A középkori solymászat jelentősé-

23 *Gedai István*: Árpád-kori lemezpénzeink kormeghatározásához. Numizmatikai Közöny LXIV–LXV. (1965–1966) 33–40.

24 *Gedai István*: A szigetcsépi friesachi denárlelet. Numizmatikai Közöny. LXXIV–LXXV. (1975–1976). 27–36.

gére, hogy még pénzábrát is adott, már rámutattak.²⁵ Nem foglalkozott viszont a tanulmány a CNH.I. 260. életszerűségével és kompozicionális megoldásával (47. kép). E kép azt a pillanatot ábrázolja, amikor egy sólyom karmaival összeroppantja a nyúl gerincét, csőrével pedig a fejébe vág. E pillanat megragadása adta a művész számára a kör alakú pénz legtokéletesebb kompozíció-lehetőségét. A fejét előrehajtó – a nyúl fejébe vágó – madár tökéletesen idomul a pénz felső ívéhez, az összeroppantott gerincű, kissé megroggyó nyúl pedig az alsó ívhez történő közeledésével a természetből ellesett életet adja. A tökéletes kompozíciót ugyanakkor nem sajátíthatja ki a magyar művészet, velencei paterákon szinte azonos ábrázolásokat látunk.²⁶ IV. Béla több pénzéhez is nyúlhatunk vizsgálatra. Első ízben fordul elő lovas király megmintázása (vö. 43. kép). Ennek lendületes solymászó királya művészi szempontból az előzőekhez sorolja ezt az éremképet.

IV. Béla pénzverésének művészi értékét tovább gazdagítja a vallási motívumok alkalmazása; ezek között olyan bonyolult is, mint a sárkányt leszúró angyal (48. kép). Ennél az ábrázolásnál is elsősorban a kompozícióra kell a figyelmet felhívni; a sárkány ível a körhöz, az angyal jobb karja és lába ugyancsak körbe komponált. Jellemzője még az egész ábrát átható dinamika. Az „Agnus Dei” ábrázolás (49. kép) ehhez képest statikusabb, művészi értéke azonban nem lebecsülendő.

Néhány állatalak életszerű ábráját kell még kiemelni, mindenekelőtt egy szétterjesztett szárnyú madarat (CNH.I. 246.; 50. kép), valamint egy griffet (CNH.I. 256.) és egy emberfejű szárnyas állatot (CNH.I. 257.; 51. kép).

IV. Béla változatos pénzverésében természetesen az előzőekhez viszonyítva kevésbé művészi megfogalmazású, vagy kivitelezésű pénzábrát is találunk; Krisztus-fej, királyfej, kereszt, liliom, épületelem stb. Összességük azonban véleményünk szerint meggyőzően bizonyítja a II. Andrással kezdődő jobb minőségű, nagyobb felületű pénzek ábráinak gyors, lendületes fejlődését, IV. Béla alatti magas művészi fokát.

IV. Béla uralkodásának végén ismét új, idegen pénzek tűnnek fel a Kárpát-medencében; a bécsi denárok.²⁷ Ez azt jelenti, hogy a magyar külkereskedelem nyugati iránya kissé módosult, a Duna vonalára, azaz Európának ez a mindenkor fontos vízi útja megkapta jelentőségének megfelelő szerepét. A bécsi denárok elterjedése azonban – a friesachi denárokéval ellentétben – csak az ország nyugati felére, pontosabban a Dunántúl északnyugati és a Felvidék délnyugati részére korlátozódott. A magyar pénzverésre gyakorolt befolyása sem közelítette meg a friesachiékat. Ha V. István (1270–1272), IV. László (1272–1290) és III. András (1290–1301) egyes veretein fel is fedezünk bécsi hatást (pl. CNH.I. 326; 52. kép) teljesen új irányzatot nem alakított ki és a legtöbb pénz az előző évtizedek képrendszerét folytatja, amelyet a bécsi denárok csak módosítottak.

Az 1270–1290 közötti két évtizedet, két uralkodó – V. István és IV. László – vereteit művészettörténeti értékelés szempontjából nem indokolt elkülöníteni. Az ábrázolások – bár témájuk meglehetősen változatos – IV: Béla pénzeihez viszonyítva lényeges módosulást nem mutatnak. Továbbra is egyik leggyakoribb ábra az uralkodó képe. Az ülő, (főleg trónon) király ábrája néha igen jól kidolgozott (CNH.I. 284; 53. kép, CNH.I. 317., 332.) de néhány térd-képábrázolást (CNH.I. 285–286., 313.; 54. kép, 328; 55. kép)

²⁵ *Huszár Lajos*: Sólyomábrázolások középkori pénzeinken. Aquila. LXVII–LXVIII. (1960–1961). 195–202.

²⁶ *Zygmunt Swiechowski und Alberto Rizzi*: Romanische Reliefs von Venezianischen Fassaden. „Patere e Formelle.” Franz Steiner Verlag. Wiesbaden. 1982. Pl. No. 152., 189., 982. stb. (A forrásra Tóth Melinda hívta fel a figyelmem, szívességét ezúton is köszönöm.)

²⁷ *Gedai, István*: Fremde Münzen in Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten. Acta Archaeologica. Tom. XXI. (1969) 105–148.; *Koch Bernhard*: Der Wiener Pfennig. Wien. 1983.

is kitűnőnek tartunk, s ugyanide sorolandó épülettel kombinált figurális ábra is (CNH.I. 331.; 56. kép). A fejbábrázolások általában sokkal sematikusabbak, bár finomabbak is előfordulnak (pl. CNH.I. 319; 57. kép). Általában hátlapi ábrák között fordulnak elő a már említett bécsi denárok hatásának betudható, főként különböző állat- és szörnyfigurák. Meg kell azonban állapítani, hogy a magyar veretek sokkal gondosabban megmunkáltak, nemcsak a lapka pontos körülvágásában, hanem a verdei tervezésben és kivitelezésben, általában a művészi munkában. Ilyen éremképek a már említett CNH.I. 326-on (vö. 52. kép) kívül pl. a CNH.I. 320., 322–325. (58. kép), 330. (59. kép), 331–333. stb.

A pénz jellegéből adódik, hogy gyakran – legalább az egyik oldalon – az éremkép igen egyszerű ábra (pl. kereszt), sőt néha csak felirat. Ez azonban távolról sem jelenti ezeknek művészi leértékelését (pl. CNH.I. 285; 60. kép).

Az utolsó Árpád-házi király, III. András pénzverése tematikában semmiben nem különbözik az előző két uralkodótól, több ott tett megállapítást ide is vonatkoztathatunk. Mégis külön tárgyaljuk, mert az ábrák általában finomabbak, sőt néhány fejbábrázolás már a portré fokát is elérte: CNH.I. 362., 371., 373. (61. kép), 375. (62. kép), 378. Külön tárgyalandóan kell megemlíteni néhány más ábrát is, az olyan egyszerűt, mint pl. a kettős kereszt, amely a maga egyszerűségével tűnik ki (CNH.I. 375.; 63. kép, 376.; 64. kép).

A magyar pénzverés egyik sajátossága volt a pénzverési jog kizárólagos királyi felségjoga. A német-római császárságban ezt a jogot a császár előbb a nagyobb, majd kisebb tartományuraknak, egyházfőknek, városoknak eladományozta. Magyarországon ez nem következett be. A már említett 11. századi hercegi pénzverésen kívül azonban meg kell említeni a 13. század első felében megindult báni pénzverést. Szlavónia bánja ugyanis előbb Pakrácon, majd Zágrábban királyi denártól eltérő külön pénzt veretett. Ám ez mégsem jelenti a pénzverési jognak, mint kizárólagos királyi felségjognak megsértését, körirata ezt nyilvánvalóvá teszi: MONETA REGIS P SCLAVONIAE, tehát a bán ezt királyi pénzként verette a szlavón tartomány részére. Verésének gazdasági oka volt. Említettük az ezüstdenár válságát: az évi kényszerbeváltás a kereskedelmet erősen sújtotta. Egyik, ezen javítandó kísérletnek tekintjük a báni pénzverést: ezt ugyanis jobb pénzláb szerint verték és nem esett az évi kényszerbeváltási rendszer alá.

A szlavón denárok éremképe állandó volt: egy kettős kereszt, alul két koronás fővel képezte az előlap éremképét, s itt a kereszt szárainál voltak az uralkodó királyra vonatkozó jegyek. A hátlap Szlavónia címerállatát, a nyestet ábrázolta; körötte a már említett felirat (65. kép). A szlavón denárok szerepe csak a 14. század közepe táján szűnt meg.

Leegyszerűsítve általában azt lehet mondani, hogy az Árpád-kor egyetlen pénzverdéje Esztergomban volt. Ám – láttuk – kétségsbe vonható, hogy az első verde valóban Esztergomban volt-e, vagy esetleg Székesfehérvárott. A hercegeknek ugyancsak önálló pénzverdéjüknek kellett lenni és ez nem lehetett Esztergomban. Így az esztergomi verde kizárólagossága csupán a 12. századra vonatkoztatható, ha csak fel nem vetjük itt is, hogy III. Béla rézpénzei máshol is készülhettek. A 13. században – mint említettük – a szlavón denárokat előbb Pakrácon, majd Zágrábban verték. A 13. században a királyi pénzek sem kizárólag Esztergomban készültek, a század közepén felállították a budai verdét,²⁸ s az esztergomi pénzverők az év egy részében Budára jöttek pénzt verni. A budai és esztergomi verde azonban egy kamarai igazgatás alatt állt. Sajnos – jelenlegi ismereteink szerint – a pénzekben nem tüntették fel, hogy az esztergomi, vagy a budai verdében készültek-e.

28 *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest, 1958.

Árpád-kori pénzeink művészettörténeti elemzése tehát végül is – minthogy gazdasági, valamint numizmatikai szempontból is – három korszakra, egy-egy évszázadra tagolja az egységes kort. A 11. században, első pénzünkön még élnek a 10. századi hagyományok; csúcst jelent Szent István aranypénze és Salamon pénzverése. A 12. század kevésbé művészi igénnyel – vagy inkább lehetőséggel? – vert pénzei után II. Andrással indul meg egy gyors és grandiózus fejlődés. Elsősorban a figurális és az e köré csoportosuló ábrázolás fejlődött rohamosan: egy évszázadnak sem kellett eltelnie, hogy eljusson a megközelítő portréábrázolásig.

A III. András halála utáni korszak uralkodóinak – Vencel (1301–1305), Ottó (1305–1307), de még Károly Róbert (1308–1342) uralkodásának eleje is – pénzverését még a III. Andrásnál megállapítottakkal is jellemezhetnénk. Károly Róbertnél rövid időre feltűnik az itáliai trecento hatása, Nagy Lajos pénzein pedig már a gótika virágzik.

MÜNZKUNST AUS DER ROMANISCH ZEIT AUF MÜNZEN AUS DEM ARPADENHAUS

In Ungarn nahm die heute bekannte, ungebundene Münzkunst mit Beginn des 16. Jahrhunderts ihren Anfang. Bis dahin machten die Darstellungen auf den in Umlauf befindlichen Münzen die Münzkunst aus. Somit müssen also bei der künstlerischen Analyse der romanischen Zeit und der Gotik die mehr oder weniger kunstvollen Darstellungen auf Münzen untersucht werden.

Das erste ungarische Geld ließ der HI. Stephan (997–1038) unmittelbar nach seiner Krönung (nach 1000) als Hoheitsrecht eines souveränen Staates prägen. Damit schloss er sich dem europäischen Denar-System an, wenngleich im Erscheinungsbild dieser Münzen die Traditionen der ungarischen Goldschmiedekunst aus der Landnahmezeit zu sehen sind. Neben dem westeuropäischen Silberdenar war den Ungaren seit Jahrhunderten die byzantinische Goldmünze bekannt. Wahrscheinlich bewegte diese HI. Staphan dazu, Goldmünzen prägen zu lassen. Sie entstand zwar nach dem byzantinischen Münzfuß, zeigt jedoch das um Realitätstreue bemühte Krönungsporträt von HI. Stephan. Aus diese Weise ist der Krönungsmantel neben dem Bildnis von Stephan als eine andere derzeitige Darstellung des heiligen ungarischen Königs zu sehen.

Weitere Silbermünzen des HI. Stephan sowie seiner unmittelbaren Nachfolger (Peter, Aba Samuel, András I. und Béla II.) waren recht einfach; auf ihnen ist ein Kreuz mit gleichlangen Balken drage stellt, um das herum der Name des jeweiligen Königs geschrieben steht. Künstlerisch bedeutend sind die Denare von König Salamon (1063–1074), auf denen ein schematisches, aber dennoch künstlerisches Knie- und Brustbild des Königs zu sehen ist. Auch bei den nach Salamon folgenden Herrschern gibt es figurliche Darstellungen, die aber zu noch mehr schematischen Kopfdarstellungen verkümmert waren. Im Verlauf des 12. Jahrhunderts nahmen Qualität und Umfang des ungarischen Geldes stark ab.

Es erschienen vor allem Münzen ohne Inschriften mit geometrischen Darstellungen.

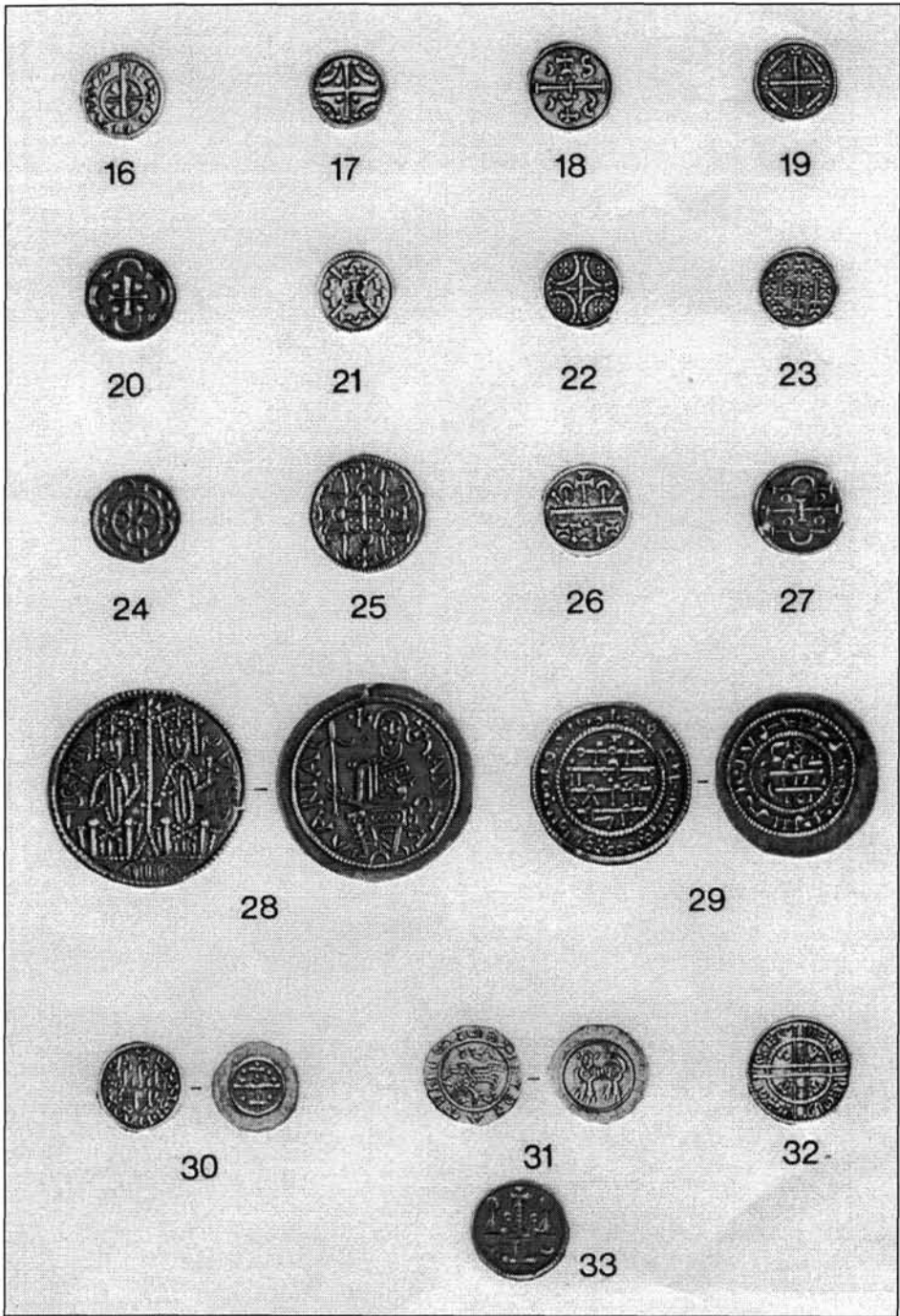
Einzigartig erscheinen hier die Kupfermünzen von Béla III. (1173–1196). Auf einer davon sind mit Hinweis auf byzantinischen Einfluss zwei auf dem Thron sitzende Könige und auf der Rückseite das Bild der Jungfrau Maria zu sehen. (Auf einer anderen Kupfermünze befindet sich eine bis heute nicht entzifferte orientalische Inschrift.) Auch eine der Silbermünzen von Béla III. verdient besondere Aufmerksamkeit. Auf der Vorderseite ist mit der Inschrift AQUILA eine mehr an den Vogel Greif als an einen Adler erinnernde Darstellung zu sehen, während die Rückseite ein vierbeiniges Tier (Löwe?) ziert.

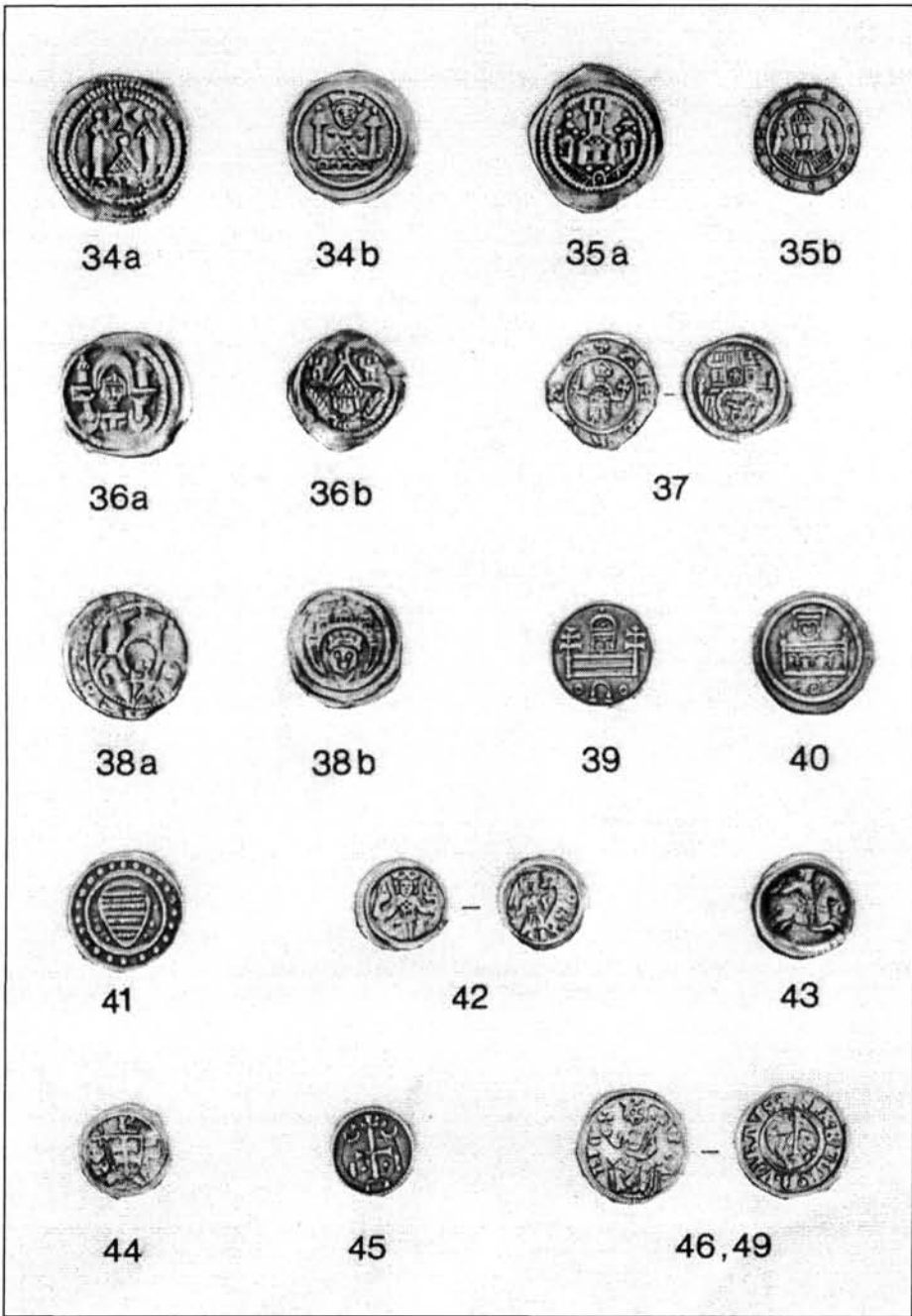
Das 13. Jahrhundert stellt ein neues Kapitel in der drei Jahrhunderte andauernden ungarischen Denarepoche dar. Infolge wirtschaftlicher Beweggründe flossen die in Kärnten geprägten Friesacher Denare ins Land, die mit ihren ausserordentlich abwechslungsreichen Abbildungen auch die ungarische Münzprägung beeinflussten. Man ahmte die fremden Münzen nicht nach, sondern ließ deren einzelnen Elemente auf sich wirken und entwickelte dann eigenständige Münzen. Auf den Denaren von András II. (1205–1235) erscheinen wieder figürliche Darstellungen: Königsgestalt, Wappentier (Adler), Kirche, Stadtmauer, gestreiftes Wappen usw. Nicht allein die Münzen, sondern auch die Abbildungen darauf waren sorgfältiger ausgearbeitet als bei den Friesachern. Die Abbildungen auf den Münzen von Béla IV. (1235–1270) zeigen eine deutliche künstlerische Entwicklung. Hierbei handelt es sich abwechslungsreiche Münzabbildungen, die sowohl von der Komposition als auch von der Formulierung und der Ausführung her vollkommener und künstlerischer erscheinen als alle bisherigen.

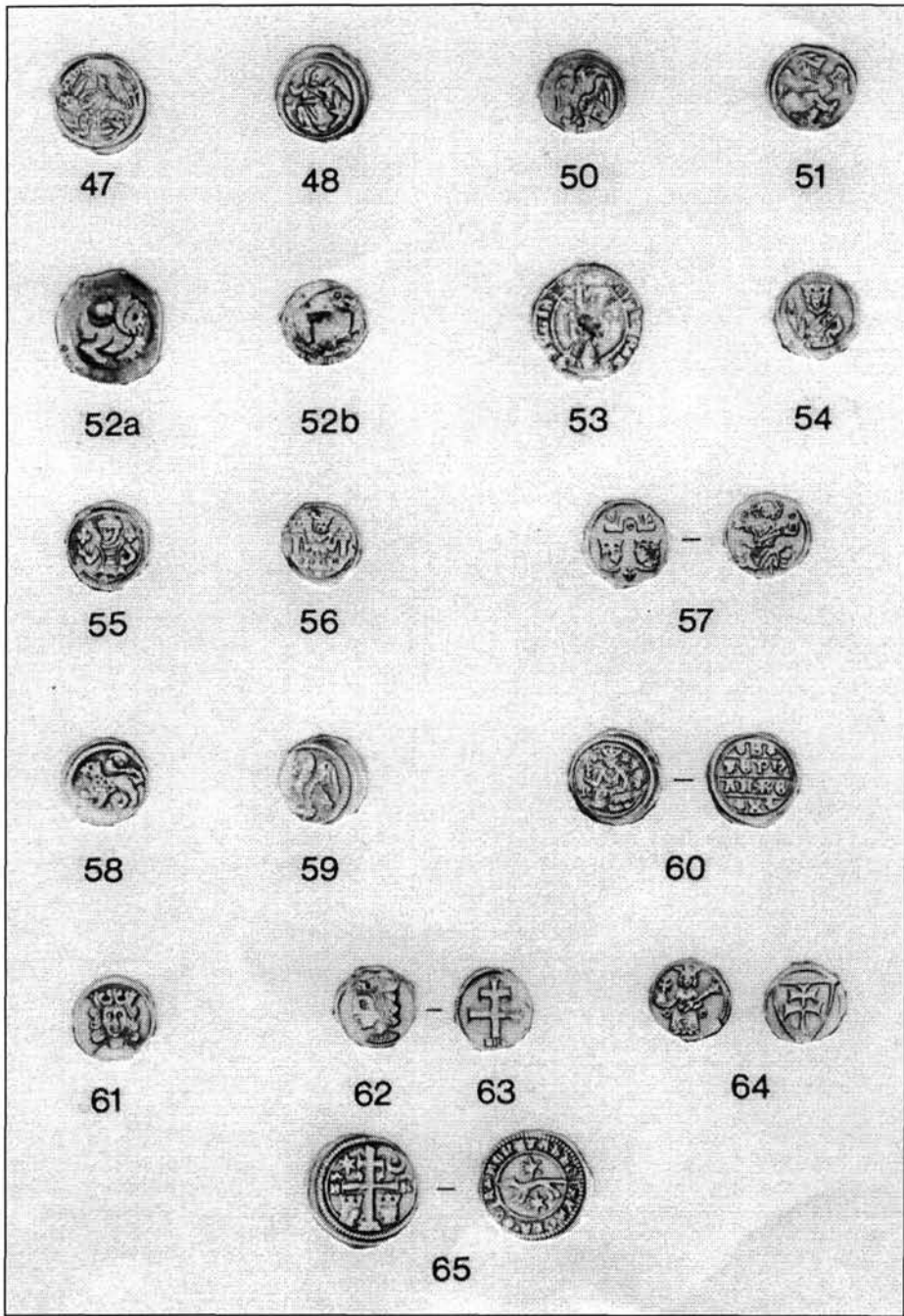
Die Abbildungen auf den Münzen der letzten Jahrzehnte des 13. Jahrhunderts weisen keine wesentlichen Abweichungen im Vergleich zu den Prägungen Béla IV. auf. Weiterhin war auch die Abbildung des Herrschers vorwiegend, und in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts tauchten in Wirkung der sich in Ungarn verbreitenden Wiener Denare die verschiedenen Tierdarstellungen auf. Dennoch zeichnete sich eine weitere Entwicklung ab, da das Bild auf einigen Denaren von András III. (1290–1301) mehr und mehr einer Porträtdarstellung ähnelte.

Demzufolge lässt sich diese einheitliche Epoche anhand der Münzen der Arpadenzeit sowohl vom numismatischen wie auch künstlerischen Aspekt her in drei Teile gliedern. Zu Beginn des 11. Jahrhunderts lebten noch die Goldschmiedetraditionen des 10. Jahrhunderts, später dann erschien auch die schematisch figürliche Darstellung. Nach den künstlerisch weniger anspruchsvollen Münzen des 12. Jahrhunderts gab es im 13. Jahrhundert eine schnelle und grandiose Entwicklung, zu deren Auslauf hin die Abbildungen auf den Münzen schon Porträtdarstellungen nahekamen.

István Gedai

KÉPJEGYZÉK

1. kép. II. Henrik (1002–1024) denárának hátlapja
2. kép. István király denárának (Dbg. 1706/a.) elő- és hátlapja
3. kép. István király CNH.I. 1. típusú pénzének elő- és hátlapja
4. kép. Szent István aranypénzének elő- és hátlapja
5. kép. I. András denárának (CNH.I. 11.) elő- és hátlapja
6. kép. Béla dux denár (CNH.I. 15.) előlapja
7. kép. Géza dux denár (CNH.I. 23.) előlapja
8. kép. Salamon denárának (CNH.I. 19.) előlapja
9. kép. Salamon denárának (CNH.I. 22.) előlapja
10. kép. Salamon denárának (CNH.I. 21.) előlapja
11. kép. I. László denárának (CNH.I. 27.) előlapja
12. kép. I. László denárának (CNH.I. 34.) előlapja
13. kép. I. László denárának (CNH.I. 37.) előlapja
14. kép. II. Béla denárának (CNH.I. 59.) előlapja
15. kép. II. István denárának (CNH.I. 53.) előlapja
16. kép. II. István denárának (CNH.I. 51.) előlapja
17. kép. 12. századi denár (CNH.I. 76.) előlapja
18. kép. 12. századi denár (CNH.I. 123.) előlapja
19. kép. 12. századi denár (CNH.I. 145.) előlapja
20. kép. 12. századi denár (CNH.I. 73.) előlapja
21. kép. 12. századi denár (CNH.I. 125.) előlapja
22. kép. 12. századi denár (CNH.I. 126.) előlapja
23. kép. 12. századi denár (CNH.I. 161.) előlapja
24. kép. 12. századi denár (CNH.I. 82.) előlapja
25. kép. 12. századi denár (CNH.I. 107.) előlapja
26. kép. 12. századi denár (CNH.I. 119.) előlapja
27. kép. 12. századi denár (CNH.I. 136.) előlapja
28. kép. III. Béla rézpénzének (CNH.I. 98.) elő- és hátlapja
29. kép. III. Béla rézpénzének (CNH.I. 101.) elő- és hátlapja
30. kép. III. Béla denárának (CNH.I. 109.) elő- és hátlapja
31. kép. III. Béla denárának (CNH.I. 105.) elő- és hátlapja
32. kép. III. Béla denárának (CNH.I. 106.) előlapja
33. kép. II. András denárának (CNH.I. 192.) előlapja
34a kép. 12. század végi friesachi denár (Luschin 6.) hátlapja
34b kép. II. András denárának (CNH.I. 200.) hátlapja
35a kép. II. Eberhard salzburgi érsek denárának (Luschin 8.) hátlapja
35b kép. II. András denárának (CNH.I. 171.) hátlapja
36a kép. II. Eberhard salzburgi érsek denárának (Luschin 118.) hátlapja
36b kép. II. András denárának (CNH.I. 201.) előlapja
37. kép. II. András denárának (CNH.I. 172.) elő- és hátlapja
38a kép. Dietrich kölni érsek denárának előlapja
38b kép. II. András denárának (CNH.I. 203.) előlapja
39. kép. II. András denárának (CNH.I. 173.) előlapja
40. kép. II. András denárának (CNH.I. 181.) hátlapja
41. kép. II. András denárának (CNH.I. 206.) hátlapja
42. kép. II. András denárának (CNH.I. 223.) hátlapja
43. kép. IV. Béla lemezpénze (CNH.I. 275.)
44. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 263.) előlapja
45. kép. III. Béla denárának (CNH.I. 127.) előlapja
46. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 229.) előlapja
47. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 260.) hátlapja
48. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 244.) hátlapja
49. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 229.) hátlapja
50. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 246.) hátlapja
51. kép. IV. Béla denárának (CNH.I. 257.) hátlapja
52a kép. Albert herceg bécsi denárának (Luschin 123.) előlapja
52b kép. IV. László denárának (CNH.I. 327.) hátlapja
53. kép. V. István denárának (CNH.I. 284.) előlapja
54. kép. IV. László denárának (CNH.I. 313.) előlapja
55. kép. IV. László denárának (CNH.I. 328.) előlapja
56. kép. IV. László denárának (CNH.I. 331.) előlapja
57. kép. IV. László denárának (CNH.I. 319.) elő- és hátlapja
58. kép. IV. László denárának (CNH.I. 322.) hátlapja
59. kép. IV. László denárának (CNH.I. 330.) hátlapja
60. kép. V. István denárának (CNH.I. 285.) elő- és hátlapja
61. kép. III. András denárának (CNH.I. 373.) előlapja
62. kép. III. András denárának (CNH.I. 375.) előlapja
63. kép. III. András denárának (CNH.I. 375.) hátlapja
64. kép. III. András denárának (CNH.I. 376.) elő- és hátlapja
65. kép. Szlavón denár V. István korából; elő- és hátlap